

Χάιντεγκερ και Αναξίμανδρος

[Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Διαβάζω*, τεύχος 399 (1999), σελ. 121-124]

Γιάννη Τζαβάρα

Είναι γνωστό ότι η ενασχόληση του Μάρτιν Χάιντεγκερ με τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους υπήρξε μακρόχρονη και σχεδόν αδιάλειπτη. Για τον Αναξίμανδρο τον Μιλήσιο, έναν από τους πρώτους Έλληνες φιλοσόφους (610-545 π.Χ.), ο Χάιντεγκερ προσφέρει μια πανεπιστημιακή παράδοση κατά το Φερινό Εξάμηνο του 1932 με τίτλο: «Το ξεκίνημα της δυτικής φιλοσοφίας: Αναξίμανδρος και Παρμενίδης». Δεκατέσσερα χρόνια αργότερα, το 1946, ο Χάιντεγκερ συγγράφει μια πραγματεία για τον Αναξίμανδρο, ένα τμήμα της οποίας δημοσιεύεται τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1950, στον συγκεντρωτικό τόμο *Holzwege*, με τίτλο: «Το ρητό του Αναξίμανδρου». Σ' αυτό το κείμενο αναλαμβάνει να μεταφράσει και να σχολιάσει «το πιο αρχαίο ρητό του δυτικού στοχασμού», το μοναδικό διασωμένο απόσπασμα του Μιλήσιου στοχαστή.

Το αρχαίο ρητό, όπως μας παραδόθηκε από τον Σιμπλίκιο, έχει ως εξής: «**εξ ων** δε η γένεσις εστι τοις ούσι και την φθοράν εις ταύτα γίνεσθαι κατά το χρεών· διδόναι γαρ αυτά δίκην και τίσιν αλλήλοις της αδικίας κατά την του χρόνου τάξιν».

Ο Χάιντεγκερ παραθέτει πρώτα τις μεταφράσεις αυτού του ρητού που προσέφεραν ο Φρειδερίκος Νίτσε το 1873 και ο Χέρμαν Ντιλς το 1903. Αυτές οι μεταφράσεις τού δίνουν αφορμή για να σχολιάσει τον αυθαίρετο και γεμάτο προκαταλήψεις χαρακτήρα που υποφώσκει σε όλες τις μεταφραστικές προσπάθειες προσωκρατικών κειμένων. Πέρα από το ιδεώδες μιας κατά λέξη απόδοσης και μιας πιστότητας στα λεχθέντα τίθεται το ερώτημα, «αν αυτής της ορθής μετάφρασης έχει προηγηθεί και ορθός στοχασμός». Το γλωσσικό, χρονικό και πολιτιστικό χάσμα, που χάσκει ανάμεσα στον σύγχρονο Γερμανό και στον αρχαίο Έλληνα, δεν γεφυρώνεται με την εύρεση λέξεων που ακριβολογούν, διότι είναι αμφίβολο αν διόλου ανήκουμε σήμερα στην ίδια οντολογική περιοχή, όπου διήγε ο αρχαίος. Το μεταφραστικό πρόβλημα δεν αφορά λοιπόν τη λεκτική προσέγγιση αλλά την οντολογική απόσταση.

Σε τι συνίσταται η οντολογική μας απόσταση από τους προσωκρατικούς; Ο Χάιντεγκερ δεν διστάζει να τονίσει κι εδώ, όπως και σε άλλα κείμενα, την πεποίθησή του ότι από τον Πλάτωνα και εξής η αρχαιοελληνική φιλοσοφία περιέπεσε σε μια μακράιωνη εποχή λησμονιάς του Είναι. Μέσω της πλατωνικής ερμηνείας του Είναι ως *ιδέας* κυριαρχούμαστε έως σήμερα από μια εννοιολογική σύλληψη της αλήθειας ως ορθότητας, και λησμονούμε εκείνη την προσωκρατική α-λήθεια που αποσπώταν βίαια από τη λήθη. Οι αρχαϊκές λέξεις μπορούν να «λένε» σήμερα ό,τι και παλαιότερα, αλλά δεν αφορούν την αυτή περιοχή της μη-εννοιολογικά αποκαλυπτόμενης αλήθειας.

Το ρητό του Αναξίμανδρου δεν είναι εντελώς γνήσιο, έτσι όπως μας παραδόθηκε από τον Σιμπλίκιο. Ήδη ο John Burnet στις αρχές του 20ού αιώνα διαπιστώνει ότι γνήσιο είναι μόνο το τμήμα που αρχίζει με τις λέξεις «**κατά το χρεών**»: οι δύο αρχικές λέξεις, «**γένεσις**» και «**φθορά**», ήταν τεχνικοί όροι της πλατωνικής σχολής και όχι αυτούσια αναξίμανδρειες. Ο Χάιντεγκερ αποδέχεται αυτήν τη φιλολογική διαπίστωση, αλλά δεν αποκλείει τη νοηματική απόδοση των δύο αυτών λέξεων στον Αναξίμανδρο, ειδικά εάν ιδωθεί το αρχαϊκό στοιχείο που υποφώσκει στην παράδοση λεκτική δομή «**γένεσις έστιν**» (= το γίνεσθαι είναι!) και «**φθορά γίνεται**» (= η φθορά αναδύεται!). Ένα πρώτο συμπέρασμα οδηγεί τον Χάιντεγκερ στην υπόθεση ότι ο Αναξίμανδρος μιλά για κάτι που «αναδύομενο προσέρχεται στη μη-κρυφότητα και αφού φθάσει σ' αυτήν, απέρχεται αποσυρόμενο από αυτήν». Έτσι ιδωμένες η γένεση και η φθορά αποκαλύπτονται ως κινήσεις προσέλευσης και απέλευσης που λαμβάνουν χώρα εντός τη μη-κρυφότητας (= αλήθειας) μεταξύ των

κρυφών και μη-κρυφών όντων.

Ο Χάιντεγκερ αναλαμβάνει εφεξής να εμβαθύνει στοχαστικά στο λεκτικό απόσπασμα που ισχύει ως γνήσιο: «κατά το χρεών· διδόναι γαρ αυτά δίκην και τίσιν αλλήλοις της αδικίας». (Σύμφωνα με τη συνηθισμένη απόδοση: «κατ' ανάγκην· διότι αυτά [= τα όντα] αποτίουν το ένα στο άλλο δικαιοσύνη και αλληλοτιμωρούνται για την αδικία τους»).

Ποια είναι **«αυτά»**, δηλαδή τα όντα; Είναι τόσο τα παρ-όντα όσο και τα απ-όντα, όσα παρευρίσκονται και όσα απουσιάζουν, κάθε φορά μέσα στο πλαίσιο μιας μετοχής στο Είναι. «Αυτά» δεν είναι λοιπόν οπωσδήποτε *πολλά* με το νόημα ξέχωρων κι επιμέρους πραγμάτων· ο πληθυντικός της λέξης **«αυτά»** δεν πρέπει να μας παραπλανήσει, ώστε να μη δούμε ότι αυτά διάγουν μέσα σε συγκαλυμμένη συλλογικότητα, η οποία σαν τέτοια τα ενοποιεί και τα αποκαλύπτει. Αυτή την ενοποιούσα ενότητα και συλλογικότητα εκφράζει κατά τον Χάιντεγκερ ο όρος «Είναι»· ωστόσο ήδη ο Ηράκλειτος την είχε εκφράσει με τις λέξεις **«Εν»** και **«Λόγος»**.

Η καθιερωμένη ερμηνεία του αναξιμάνδρειου ρητού θεωρεί ότι αποδίδει πιστά τους όρους **«δίκη»** και **«αδικία»**, κατά το μέτρο που κινείται μέσα σε δικανικά και ηθικολογικά πλαίσια. Έτσι προσανατολίζει την έκφραση **«δίκην διδόναι»** προς την απόδοση δικαιοσύνης και μιλά για αλληλοτιμωρία. Από αυτά τα μεθύτερα πλαίσια ο Χάιντεγκερ προσπαθεί να μας απαλλάξει με μια ριζοσπαστική επανερμηνεία. Τίποτε άδικο και αξιόποιο δεν βλέπει να υφίσταται στην παρουσία των όντων. Θεωρεί ότι χρειάζεται να ανακαινίσουμε το προκατειλημμένο βλέμμα μας, αν θέλουμε να προσεγγίσουμε ταιριαστά τον αρχαϊκό λόγο του Αναξιμάνδρου. Η αρχαϊκή **«δίκη»** είναι το *αρμόζον*, αλλά με νόημα που προσεγγίζει τον αρμό και τη συναρμογή. Σύμφωνα με αυτό το νόημα, εδώ πρόκειται για τον συναρμοσμένο χαρακτήρα των όντων μέσα στην αρμογή του Είναι τους. Ο Αναξιμάνδρος φαίνεται να προβληματίστηκε σχετικά με τη συναρμογή που υπάρχει ανάμεσα στα όντα και το Είναι. Αλλά το αποτέλεσμα του προβληματισμού του δεν πρέπει να εντοπιστεί στη λέξη **«αδικία»**, δηλαδή στο ανάρμοστο. Εξίσου εσφαλμένο με την όποια δικανική ερμηνεία θα ήταν να αποδοθεί στον Αναξιμάνδρο κάποιος πεσιμισμός ή κάποιος μηδενισμός. Σίγουρα ο Αναξιμάνδρος διαπιστώνει κάποιου είδους μη-συναρμογή, αλλά δεν εντοπίζει εκεί τη σχέση των όντων με το Είναι. Αντίθετα ορίζει ότι αυτή η σχέση έγκειται στο **«διδόναι... δίκην... της αδικίας»**, δηλαδή στην παροχή συναρμογής που θεραπεύει το ανάρμοστο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα όντα συνίστανται αλληλένδετα στα παρόντα και στα απόντα, κατανοούμε ότι όσα από αυτά παρείναι ως παρόντα, δεν είναι αποκομμένα από τα απόντα, αλλά ανήκουν σε αρμοστή συναρμογή με αυτά.

Από την αναξιμάνδρεια έκφραση **«διδόναι. τίσιν αλλήλοις»** πρέπει, κατά τον Χάιντεγκερ, να απομακρυνθεί επίσης κάθε έννοια δικαστικής ή καν εκδικητικής τιμωρίας. Το Είναι των όντων δεν συνίσταται σε αλληλοτιμωρία, ούτε μπορεί η ενθαδική ύπαρξη να εκληφθεί ως κολαστήριο για κάποια παλαιότερα αδικήματα. Αντ' αυτών η **«τίσις»** προσεγγίζεται στο νόημα της εκτίμησης. Αλλά από αυτό το νόημα πρέπει πάλι ν' απομακρυνθεί κάθε έννοια τιμολόγησης, υπολογιστικής καταμέτρησης ή επιτίμησης. «Τιμώντας» το ένα το άλλο τα όντα επιτρέπουν εις άλληλα να είναι κατά τον τρόπο που ήδη είναι. Η «απόδοση τιμών» συνίσταται αποκλειστικά στην ανεμπόδιση άφεση των άλλων μέσα στο Είναι τους, δηλαδή «μέσα στην ανοιχτή περιοχή της μη-κρυφότητας». Το δεύτερο τούτο σκέλος του αναξιμάνδρειου ρητού δηλώνει κατά τον Χάιντεγκερ τον *τρόπο*, κατά τον οποίο τα όντα είναι αυτό που είναι ως συναρμοζόμενα με το Είναι τους.

Η μετάφραση, την οποία προτείνει τελικά ο Χάιντεγκερ για την αναξιμάνδρεια έκφραση **«διδόναι... αυτά δίκην και τίσιν της αδικίας»**, έχει ως εξής: αυτά (= τα όντα) παρέχουν συναρμογή κι έτσι αλληλοτιμώνται θεραπεύοντας το ανάρμοστο. Αλλ' αυτή η έκφραση δεν κάνει άλλο από του να θεμελιώνει (έτσι εξηγείται ο αιτιολογικός σύνδεσμος **«γάρ»**) την πρώτη πρόταση, της οποίας ως μόνο γνήσιο τμήμα έχει διασωθεί η διατύπωση

«κατά το χρεών», που συνήθως μεταφράζεται: κατ' ανάγκην. Ο Χάιντεγκερ αρνείται αυτή την τετριμμένη μετάφραση, διαβλέπει ότι εδώ έχει διατυπωθεί αρχαϊκά αυτό το Είναι των όντων κι επιχειρεί μια ολωσδιόλου καινοτόμο ερμηνεία του. Παράλληλα τονίζει ότι εδώ το Είναι δεν πρέπει να νοηθεί βάσει των όντων ή σύμμετρα προς τα όντα, γιατί ίσα-ίσα η οντολογική λησμονιά συνίσταται στη λησμονιά της *διαφοράς* του Είναι από τα όντα.

Πώς λοιπόν νοείται το Είναι των όντων; Ο Χάιντεγκερ αρνείται να δει μέσα στη λέξη «*χρεών*» το νόημα της χρείας και της αναγκαιότητας, την πίεση ενός αδήριτου «πρέπει» και μιας αναπόφευκτης υπο-χρέωσης. Αντίθετα, διαβλέπει εδώ ένα νόημα σχετικό με τη λέξη «*χειρ*», δηλαδή: το χέρι· είναι το νόημα της *χειραφέτησης*, όχι όμως νοούμενης ως εγκατάλειψης, αλλά συνάμα ως διατήρησης και συγκράτησης ανά χείρας. Το Είναι ως «*χρεών*» είναι λοιπόν μια χειραφέτηση των όντων στη δική τους ουσία, που όμως συνάμα ως έτσι παρουσιαζόμενα τα κρατεί ανά χείρας.

Παραπάνω είδαμε ότι αναγκαία συστατικά της οντολογικής σύστασης των όντων είναι κατά τον Αναξίμανδρο -σύμφωνα με τη ρητή διαβεβαίωση του Σιμπλίκιου- η γένεση και η φθορά. Η γένεση ως ανάδυση των όντων στη μη-κρυφότητα συνοδεύεται από μια επακόλουθη αποχώρηση από αυτήν. Την ενθαδική παρουσία των όντων συμπληρώνει η επακόλουθη απουσία μέσω αποπεράτωσης. Έτσι προσδιορίζεται η ουσία των όντων ως *πεπερασμένων*, δηλαδή διεξαγόμενων μέσα σε πέρατα. Σε αντίθεση προς τα όντα, το Είναι χαρακτηρίζεται από μια στερητική ιδιότητα: δεν περιορίζεται ούτε από γένεση ούτε από φθορά. Αυτή τη διαφορά του Είναι από τα όντα γνωστοποιεί ο Αναξίμανδρος, όταν - σύμφωνα και πάλι με τη ρητή διαβεβαίωση του Σιμπλίκιου- ορίζει ως «*αρχή των όντων το άπειρον*». Το Είναι χειραφετεί τα όντα μέσα στην πεπερασμένη τους ουσία και συνάμα τα κρατεί ανά χείρας, επειδή παραχωρεί πέρατα χωρίς αυτό τούτο να περατούται.

Ο Χάιντεγκερ ολοκληρώνει την ερμηνευτική του ενασχόληση με το ρητό του Αναξίμανδρου παραδεχόμενος ότι αυτή η ερμηνεία δεν μπορεί ούτε ν' αποδειχτεί επιστημονικά, ούτε όμως επιτρέπεται να την «πιστέψουμε» αναγνωρίζοντας μέσα της το στοιχείο της αυθεντίας. Και προσθέτει: «Η επιστημονική απόδειξη είναι πολύ κοντόθωρη. Η θρησκευτική πίστη δεν έχει καμιά θέση μέσα στο στοχασμό. Η ανωτέρω μετάφραση μπορεί να γίνει νοητή μόνο μέσα σε αναστοχασμό του ρητού».